

УДК 723.7:902 (477.7)

Стрижова І.А., Одеський державний економічний університет

Стрижова Ірина Андріївна (1980 р.н.). У 2002 р. закінчила магістратуру історичного факультету Одеського національного університету ім. І.І.Мечникова. Аспірант кафедри історії України Одеського державного економічного університету. Автор 11 публікацій у наукових виданнях. Коло наукових інтересів: історичне краєзнавство та пам'яткознавство.

Церковні пам'ятки як один з об'єктів дослідження Таврійської вченої архівної комісії

У статті розглядається діяльність Таврійської вченої архівної комісії (кінець XIX – початок XX ст.) по збереженню історико-культурних пам'яток Півдня України, а саме – церковних як одного із об'єктів її дослідження.

The author of the article focuses on the activity of the Tavrichesky Archives Scientific Committee (the end of the XIX – the beginning of the XX century) concerning the retaining of old relics and monuments of the South of Ukraine, in particular church ones, which were one of the subjects of its investigation.

Як відомо, кожне покоління по-своєму сприймає і оцінює пам'ятки минулого. Сьогодні науковці мають довести, що вивчення історико-культурних надбань українського народу, серед яких церковні пам'ятки займають належне місце, потребує ґрунтовного наукового аналізу умов розвитку пам'яткоохоронної справи у минулому. В цьому контексті дослідження наукових установ XIX століття становить значний науковий, пізнавальний та практичний інтерес. Вони дають можливість відтворити цілий зріз суспільного життя, показати своєрідність даного історичного періоду, визначити місце наукових установ у культурному, політичному та економічному житті тогочасного суспільства.

Питання про необхідність дослідження і збереження національних культових пам'яток у другій чверті XIX – на початку XX століття ставили такі відомі історики, археологи, краєзнавці як О.Бертъе-Делагард, Л.Коллі, Ф.Лашков, А.Маркевич, які досліджували роль та заходи наукових установ щодо пам'яткоохоронної справи, особисто збирали, вивчали і аналізували стародавні пам'ятки південного регіону, зокрема церковні. Їх праці,

що мали переважно описовий характер, містять цікавий фактичний матеріал.

Серед останніх праць сучасних вітчизняних вчених особливе місце посідають дослідження С.Заремби, А.Непомнящего, І.Симоненка, В.Хмарського [1] та інших. Та маємо зауважити, що в них автори епізодично, стисло розповідають про роль та діяльність Таврійської вченої архівної комісії у дослідженні церковної спадщини. Незважаючи на значні наукові здобутки, досвід діяльності наукових установ у дослідженні історичних культових пам'яток, на нашу думку, недостатньо повно висвітлено в історичній літературі. Ці проблеми потребують подальшого, більш глибокого наукового вивчення. Тому метою даної статті є огляд деяких аспектів діяльності Таврійської вченої архівної комісії з дослідження та збереження національної церковної спадщини.

Дев'ятнадцяте століття увійшло в історію України як період національно-культурного відродження. Саме в цей час значно зростає інтерес до історії, археології, нумізматики, церковних споруд тощо. Все більше науковців звертають увагу на необхідність створення в різних регіонах наукових установ, мета яких полягала б у збереженні історико-культурних

пам'яток, а також у проведенні їх подальшого наукового дослідження. Важливу роль у розвитку пам'яткоохоронної справи відігравали губернські вчені архівні комісії, діяльність яких розпочалася у другій половині XIX століття. Як відомо, на терені України діяли Таврійська (1887), Чернігівська (1896), Херсонська (1898), Полтавська (1903), Катеринославська (1903), Київська (1912), Харківська (1915) губернські вчені архівні комісії. Згідно статуту, окрім своєї основної роботи – розгляду документальних матеріалів і формування губернських архівів, вони мали право спрямувати свою діяльність на вивчення та збереження пам'яток старовини та улаштування музеїв старожитностей.

Великий внесок у розвиток пам'яткоохоронної справи зробила заснована у Сімферополі Таврійська вчена архівна комісія, яку було урочисто відкрито 24 січня 1887 року [2]. З самого початку діяльність Комісії полягала у збереженні історико-культурної спадщини Криму. На першому її засіданні, яке проходило 30 травня 1887 року було зазначено, що Таврида більш багата матеріальними пам'ятками, ніж писемними, тому Комісії необхідно звернути особливу увагу на охорону і збереження цих пам'яток [3].

На Всеросійських археологічних з'їздах члени Таврійської вченої архівної комісії Ф.Лашков, А.Маркевич, Х.Ящуржинський неодноразово говорили про необхідність справжньої охорони пам'яток матеріальної культури, аж до відчуження земель, на яких вони знаходились, на користь держави і визначення заходів покарання за розкрадання і руйнування пам'яток старовини. Комісія вважала, що такі заходи особливо необхідні для Таврійської губернії, де існували такі пам'ятки як кургани, залишки античних і середньовічних фортець, печерні поселення, некрополі, храми і таке інше [4].

Заходи, які здійснювалися Комісією для охорони пам'яток старовини, головним чином являли собою простий догляд за ними. Її члени робили фотознімки або докладний опис місцевих пам'яток, які були зруйновані і потребували термінової реставрації. Зібрані відомості у вигляді “клопотань” передавалися до Імператорської археологічної комісії з метою здійснення нею необхідних заходів щодо охорони решток старовинних споруд [5]. Самостійно займатися реставрацією історико-культурних пам'яток Комісія не могла, тому що не мала на це ні достатніх коштів, ні повноважень.

Особливу увагу Комісія приділяла національним культовим пам'яткам, зокрема церковним, що достатньо збереглися у Криму. Вони давали місцевим краєзнавцям багатий матеріал для дослідження історії, етнографії та

релігії національних груп, що мешкали на території півострова. Зіткнувшись з непрофесійним ремонтом і перебудовою церковних споруд, члени Таврійської комісії не тільки проводили обстеження і детальний опис пам'яток минулого, а й намагались особисто брати участь у їх реставрації.

Найбільш розповсюдженими церковними пам'ятками, які знаходились під пильним наглядом Комісії, були грецькі та вірменські православні храми, мусульманські мечеті, стародавні цвинтарі тощо. Для визначення, які з існуючих залишків стародавніх споруд заслуговують збереження та реставрації, членами Комісії проводились наукові розвідки з метою їх огляду та детального вивчення. Першими, хто зайнявся цією справою були А.Маркевич, Х.Монастирли та О.Сеницький, які у 1892 та 1893 роках здійснили ряд наукових екскурсій: А.Маркевич був відряджений до Старого Криму, Х.Монастирки – до Мелітопольського та Дніпровського повітів Таврійської губерній, до Феодосії та Керчі, О.Сеницький – до Перекопу та його околиць [6]. Звіти про їх науково-дослідну роботу були виданні окремими статтями у “Известиях” Таврійської вченої архівної комісії [7].

Займаючись пам'яткоохоронною діяльністю, Таврійська комісія неодноразово підіймала питання про байдужість місцевих органів влади до пам'яток старовини. Так, зіткнувшись з постійними самовільними розкопками та неповагою місцевого населення до стародавніх споруд Криму, Комісія говорила про необхідність прийняття належних заходів щодо охорони решток стародавніх споруд з боку місцевої влади. У 1897 році Комісія добилась від Таврійського губернатора прийняття належних заходів щодо попередження грабницьких розкопок стародавніх споруд. Губернатором було видано циркулярне розпорядження начальникам поліції Таврійської губернії про прийняття суворих заходів щодо неухильного виконання Державного наказу від 11 березня 1889 року про заборону самовільних розкопок з археологічною метою, на державних землях, приналежних громадським установам, та залучення винних у порушенні даного розпорядження до кримінальної відповідальності [8]. Прийняття подібних розпоряджень та часткове їх виконання допомагали Таврійській вченій комісії призупиняти руйнацію стародавніх споруд, що надавало можливість проведення їх подальшого наукового обстеження та складання спеціальної картотеки всіх наявних старожитностей, у тому числі церковних.

Завдяки негайному втручання членів Комісії чимало історичних пам'яток вдалося врятувати. У 1890 році з метою порятунку

залишків фрескового живопису в одній із стародавніх церков у м. Мангуп, за клопотанням Комісії був закладений вхід, що припинило доступ до неї пастухів, у 1899 році відновлено первинний вигляд давньої мечеті у маєтку князя Долгорукого в Ескі-Сарай, який віддав у розпорядження Таврійського губернатора 500 руб. на ремонт зазначеної споруди [9]. У 1903 році на реставрацію старовинної грецької церкви Іоанна Богослова та мечеті Узбека у м. Старий Крим у розпорядження Таврійської комісії було надано понад 780 руб., а у 1907-1908 роках Комісія взяла участь у реставрації давнього вірменського храму Св. Урпата у Топловському жіночому монастирі [10]. Також реставровано мусульманську мечеть у с. Карагоз Феодосійського повіту у 1909 та стародавню грецьку церкву у Феодосійському карантині у 1911 роках [11]. Пізніше ця наукова установа контролювала ремонт Петропавлівської церкви у м. Балаклаві у 1913 році [12]. Ось тільки деякі факти про роботу Таврійської вченої архівної

комісії по збереженню церковних пам'яток Криму.

Особливу роль у справі збереження та дослідження церковних старожитностей відігравали Людвіг Петрович Коллі та Арсеній Іванович Маркевич. Ними неодноразово піднімалося питання про необхідність відбудови палацових та храмових будівель у первозданному їх вигляді, велися переговори та листування з цього питання з Імператорською архівною комісією та Таврійським губернатором, значна увага приділялась дослідженню печерних поселень та храмів. Завдяки їх зусиллям Комісії вдалося отримати від Міністерства внутрішніх справ у 1898 р. 800 руб. для упорядкування руїн візантійської фортеці в Алушті [13], а у 1913 році – 1000 руб. на ремонт вежі папи Климента VI у Феодосії [14].

Таким чином, у другій половині XIX ст. Таврійська вчена архівна комісія була одним із центром дослідження та збереження регіональної історико-культурної спадщини. Ї

ЛІТЕРАТУРА

1. Заремба С.З. Українське пам'яткознавство. Історія, теорія, сучасність. – К., 1995. – 448 с.; Непомнящий А. Найстаріше історико-краєзнавче товариство в Криму // Пам'ять століть. – 1998. – № 6. – С. 66-71; Симоненко І. Пам'яткоохоронна діяльність вчених архівних комісій України // Вісник Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 1998. – № 2. – С. 23-37; Хмарський В.М. Археографічна діяльність наукових установ на Півдні України у XIX – на початку XX ст.: Дис... доктора іст. наук: 07.00.01. – Одеса, 2004. – 550 с.
2. Протокол открытия Таврической ученой архивной комиссии в г.Симферополе 24 января 1887 года // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі – ИТУАК). – 1897. – № 1. – С. 1-14.
3. Протокол заседания Таврической ученой архивной комиссии 30 мая 1887 года // Там само. – 1897. – № 1. – С. 20.
4. Непомнящий А. Вказ. праця. – С. 68.
5. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1887-1888 года // ИТУАК. – 1889. – № 7. – С. 124; Протокол заседания Таврической ученой архивной комиссии 25 августа 1888 года // Там само. – 1888. – № 6. – С. 116.
6. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1892 год // Там само. – 1893. – № 18. – С. 127; Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1897 год // Там само. – 1898. – № 28. – С. 115.
7. Маркевич А.И. Старо-Крымские древности // Там само. – 1892. – № 17. – С. 129; Сеницкий А.И. Поездка в Перекоп и его окрестности // Там само. – 1893. – № 18. – С. 101-104.
8. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1897 год // Там само. – 1898. – № 28. – С. 188.
9. Маркевич А. Экскурсия на Мангуп // Там само. – 1890. – № 9. – С. 105; Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1890 год // Там само. – 1891. – № 12. – С. 111; Протокол Таврической ученой архивной комиссии 25 сентября 1899 года // Там само. – 1899. – № 3. – С. 116.
10. Протокол Таврической ученой архивной комиссии 5 сентября 1903 года // Там само. – 1903. – № 35. – С. 57; Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1907-1908 гг. // Там само. – 1909. – № 43. – С. 184.
11. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1909 год // Там само. – 1910. – № 44. – С. 123; Протокол Таврической ученой архивной комиссии 19 октября 1911 года // Там само. – 1912. – № 47. – С. 44.
12. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1913-й год // Там само. – 1914. – № 51. – С. 349.
13. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1899 год // Там само. – 1901. – № 31. – С. 70.
14. Отчет о деятельности Таврической ученой архивной комиссии за 1913-й год // Там само. – 1914. – № 51. – С. 349; Протокол Таврической ученой архивной комиссии 19 января 1913 года // Там само. – 1913. – № 50. – С. 251.

Стаття надійшла до редколегії 02.11.2005 р.